

MUZEJ HRVATSKIH STARINA
OD OSLOBOĐENJA DO DANAS

Još u vrijeme oslobođenja Dalmacije počela je snažno cirkulirati krv u obamrlim organizmima dalmatinskih kulturnih ustanova. Od naših muzeja u to doba jedino Muzej hrvatskih starina nije obnovljen, bar toliko da bi mogao biti pristupačan posjetiocima, a to zbog potpuno postradalih prostorija u Kninu za vrijeme rata i zbog mijenjanja sjedišta. Muzejski predmeti su i dalje ostali u svom ratnom skloništu u Sinju, i upravitelj muzeja je imao slobodne ruke, da nastavi organizirati zaštitu kulturno-historijskih spomenika u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji, koju je bio započeo još u toku Narodnooslobodilačke borbe. Kad je Zadar bio oslobođen, još istog dana postavilo se pitanje zaštite cjelokupnog kulturno-historijskog blaga, koje je njemački okupator opustošio. Kako su goruća kulturna pitanja Zadra postepeno trnula, i rad u pojedinim ustanovama nastavili stručnjaci, koji su pridolazili, upravitelju kninskog muzeja bilo je napokon omogućeno, da se pozabavi samo arheološkim problemima sjeverne i srednje Dalmacije, koje je i prije rata rješavala uprava Kninskog muzeja. Kako onda nije moglo biti uvjeta, da se započne obnavljati Kninski muzej, to se njegov upravitelj primio ujedno i dužnosti direktora Arheološkog muzeja u Zadru stim, da ga osposobi, i taj je bio otvoren u jesen g. 1945.

Bolni problemi Muzeja hrvatskih starina ipak se nisu gubili iz vida, i pitanje njegove obnove načeto je u kolovozu 1945. god. Pročelniku Kulturno umjetničkog odjela Ministarstva prosvjete podneseno je obrazloženje o potrebi, da se obnovi taj Muzej s nekim izmjenama njegove pređašnje funkcije. Steklo se naime iskustvo, da starohrvatska arheološka građa, prije rasuta po neznatnim mjestima, nije postigla nikakvu svrhu, da je za nju znao malo koji arheolog, da uopće nije bila poznata narodnim masama, da nije bila stručno čuvana, a rijetko gdje zaštićena i da je zato neki dio zauvijek propao u ratu (Bribir, Obrovac). Hrvatski spomenici nisu dakle bili okupljeni u jednom mjestu, kao što je trebalo, ne samo radi lakšeg pregleda i obrade, nego i zbog općenitog uvida u njihov kvantitet i kvalitet, koji rječito govore o bogatoj ostavštini materijalne i duhovne kulture starih Hrvata na ovoj obali, koju je imperijalistički okupator nijekao smišljenom i tradicionalnom propagandom ističući uvijek svoj specifični kulturni i

politički utjecaj u prošlosti Dalmacije, i time uspio obmanuti stranu javnost; a mi smo ga nehotice u tome pomagali tim, što smo naše kulturne preostatke posakrivali po zabitnim mjestima tako, da im se, onako rječitim, gotovo niotkuda nije moglo čuti glasa. Zato je upravitelj Muzeja bio predložio, da se podigne zgrada za jedan jedini starohrvatski muzej u Dalmaciji, u kojemu bi se oko kninskog jezgra okupili svi starohrvatski spomenici. Dakako, bilo je predloženo, da se ta zgrada podigne u istaknutom i prometnom mjestu, kojemu gravitiraju mase i stranci, kako bi se omogućilo, da muzej što bolje postigne svoju funkciju.

U veljači g. 1946. direktor je uputio apel nekolicini predstavnika više narodne vlasti, koji su pomogli, da se pitanje pomakne s mrtve tačke. Poslije višekratne izmjene misli s pojedinim predstavnicima narodne vlasti u Splitu ispitala se mogućnost novog sjedišta, i pokazalo se, da za to najbolje odgovara Split. Konzervator je bio mišljenja, da taj muzej treba da bude vezan za historijsko tlo, da ne bude zagušen u tijesnom gradu, nego da bude na istaknutom položaju u lijepom pejzažnom okviru, i zato je pledirao za Klis. Iz praktičnih razloga s tim se složio i ondašnji predsjednik Oblasnog NO-a Dalmacije, te je onda na to bio pristao i direktor Muzeja, iako je bio mišljenja, da bi za to najbolje odgovarao historijski položaj Sustjepana; a ako to ne bi bilo moguće, mislio je, da je najprilичniji prostrani bastion u gradu, na kojemu je stara bolnica. Projekt za muzej u Klisu izradio je arh. N. Šegvić, i u listopadu g. 1946. pristupilo se prethodnim radovima. Međutim, započeto se nije moglo nastaviti i popravila se kliška tvrđava i četiri zgrade u njoj, kako bi se tu provizorno smjestio muzej, dok se ne smjesti u novu zgradu. U tu svrhu bili su g. 1947. na Klis preneseni kameni spomenici iz Sinja. Ali se pokazalo, da su ti bez drugih, naročito kovinskih predmeta nepotpuni i da tako izolirani krnje sliku materijalne i duhovne kulture naših predaka. Osim toga nije u mjestu bilo ni drugih radnih i stambenih prostorija, pa se to provizorno stanje nije moglo održati.

Međutim je dozrijevalo pitanje o preuzimanju Muzeja od strane Jugoslavenske akademije. Ona je u zamisli, da u Splitu s vremenom osnuje institut za hrvatsku arheologiju, imala tretirati Muzej kao adneks Instituta, pa je tim otpao i onako težak problem Klisa, te je uprava Muzeja zamolila, da se lapidarij odmah prenese u Split, kako bi bio zaštićeniji i pristupačniji proučavanju. Molbi je bilo udovoljeno, i u jesen g. 1948. lapidarij je prenesen u Split, te je privremeno bio smješten u trijem »Crkvine« Ivana Meštrovića na mjesto, koje je taj majstor predvidio za svoje gipsane modele. Tako se je omogućilo, da se barem vrše restauracije i rekonstrukcije kamenih spomenika, što je potrebno, da se izvrši prije njihova smještaja u definitivni lapidarij. Iste godine istražila se mogućnost izgradnje novog muzeja blizu »Crkvine«, ali tomu nije odgovarao prostor.

Potkraj godine za vrijeme boravka direktora Muzeja u inozemstvu odlučilo se, da se za muzejske prostorije adaptira nekoliko kuća u jugoistočnom sklopu palače cara Dioklecijana, ali se uprava Muzeja nije s tim složila.

U početku g. 1949. Muzej je prešao u ruke Jugoslavenske akademije, i tad je započeo rad na pomenutoj adaptaciji, koji još i danas traje.

Unatoč tomu, što pomanjkanje prostorija onemogućuje svestran rad ustanova, ipak se uspjelo dati života drugim problemima, koji nisu vezani za zgradu. Glavni rezultati toga rada očituju se u pokretanju davno ugaslog stručnog organa ustanove, u arheološkim iskapanjima i u pripremanju objekata za definitivnu postavu u nove prostorije.

ARHEOLOŠKA ISKAPANJA

1. *Goričina* u Pridrazi kod Novigrada. Pored položaja kod župske crkve sv. Martina u ovom selu, kod koje su se našli fragmenti pleternih skulptura potkraj prošlog stoljeća, pronađena su g. 1940. još dva starohrvatska arheološka lokaliteta: Mijovilovc i Goričina. Prvi se istraživao pred sam rat, a drugi u srpnju g. 1946. Radilo se samo nekoliko dana, i tom prigodom ušlo se u trag starohrvatskom groblju. Pri tima istraživanjima vlasnici susjednih vinograda pričali su, da su krčevići vinograde nalazili grobove sa prilozima, koji su se tada s neupućenosti uništavali. Na Goričini je tada pretražen mali segment krševite glavice, i tu će se morati nastaviti istraživanje. Pronađeni grobovi većinom su ovalnog tipa, a ovdje se prvi put susreo novi tip starohrvatskog groba; taj je nad popločanim dnom imao za poklopnice dvije koso položene ploče poput krova na dvije vode, tako da mu presjek ima oblik istokračnog trokuta. U grobovima bilo je priloga: naušnica, prostih karika, prstenja, zemljani pršljen, kopča i fragmenti ukrašenog roga.

2. *Krunića ograda* u Otišiću kod Sinja. Na ostatke stare crkve u Krunića ogradi upozorio je g. 1891. Petar Stanić (Sredovječni spomenici u Vrličkoj okolici. Vjesnik h. a. d. XIII. str. 12). Dana 16. prosinca 1946. pošao sam u Otišić, da izvršim pokusno iskapanje i na položaju sam primijetio, kako se porušene stijene pomiješane s obrušenim malterom protežu u pravcima, koji zatvaraju oblik crkve i pokazuju joj orijentaciju prema jugoistoku, a ispred tragova pročelja naslućuje se i narteks. Površina je inače obrasla šumom, žbunjem i travom. Kako s vanjske strane apside nije bilo šume, nego je tu ledina, bilo je na tom mjestu najlakše početi pokusno iskapanje zato, što je tu počinjao nasip i što se tu lako odstranjivala zemlja. Na rubu nasipa odmah se pokazala vanjska strana oble apside. S njene istočne strane u uglu, gdje se apsida odvaja od začelnog zida crkve, pronašla se kolona sa sraslim starokršćanskim kapitelom. Istodobno se počeo čistiti zapadni rub nasipa, gdje su se pokazali zidovi točno onako, kako su se naslućivali po obrisu ruševina. Videći, da se radi o starokršćanskoj, a ne starohrvatskoj crkvi, i ne mogući se održati na terenu zbog nevremena, obustavio sam rad. Pronađeni objekt predan je Arheološkom muzeju u Splitu, i sad je na njemu, da nastavi rad.

3. *Bunarska glavica* nedaleko Mijoljače u Brnazima kod Sinja. U selu Brnazima na obroncima Ivkovića glavice na pojati Kate Jagnjić nalazio se povrh vrata uzidan ulomak luka od trabesa, pregrade sa starohrvatske crkve, snabdjeven kukama, a na njemu je natpis HONOR. Ulomak je bio izložen

oštećivanju, te sam ga g. 1933. izvadio i prenio u Kninski muzej. S druge, južne strane iste glavice na kući Mije Mandaca vidi se ulomak s pleterom, koji je isklesan, da posluži za vršak zida pod strehom. Ta dva ulomka očit su dokaz, da su u blizini postojali tragovi starohrvatske crkve. Propitkujući se za njene ostatke, seljaci mi rekoše, da fragmenti sigurno potječu od obližnje Bunarske glavice (nazvane po bunaru, koji se nalazi s njene sjeveroistočne strane). Tu je, kažu dalje, pred završetak prošlog rata seljak Mandac pronašao kapitel, koji je predao franjevačkoj arheološkoj zbirci u Sinju. Nadalje tvrde, da je Marun poslije svršetka prvog svjetskog rata namjeravao iskopati na Glavici, ali da se nije mogao nagoditi s vlasnikom. Osim tih očitih podataka tradicija o postojanju crkve poznaje se i po tome, što se neposredni predio i danas zove Mijoljača, a to govori o nekadanjem posjedu crkve, koji se obično nazivlje po njenom titularu; tu je jasno po sv. Mihovilu, sv. Miji.

Na Bunarskoj glavici, koja se nalazi od Mijoljače prema Mandačevim kućama, već se od nekoga vremena vadi kopanac za betonske konstrukcije u Sinju i bližoj okolini. Godine 1947. kamion natovaren kopancem zakretao je po obližnjem ledini t. j. po zapadnom pristranku glavice, i pod njegovim točkovima od jednom se provalio grob. Radnik Jozo Vučković iz Brnaza primijetio je, da je urušena pokrivena grobna ploča dekorirana, pa ju je donio u Sinj GNO-u, koji me je o tome obavijestio i darovao ploču Muzeju. Radilo se o pleternom fragmentu pluteja sa crkvene pregrade. U travnju iste godine pristupio sam arheološkom iskapanju, koje je iznijelo na svijetlo temeljne ostatke starohrvatske crkve šesterolisne tlorisne osnove, koju imaju starohrvatske crkvice sv. Trojice u Poljudu kod Splita, sv. Mihovila u Pridrazi kod Novigrada i sv. Marije u Trogiru. Temelji crkvice zatečeni su gotovo samo u najdonjem redu kamenja, a negdje ni njih nema, te se tu i tamo razabiraju samo ostaci maltera, koji se položio pod prvi red temeljnih stijena, naročito na istočnoj strani crkve. Negdje je temeljno kamenje porušeno radi ukapanja mrtvacu poslije porušenja crkve.

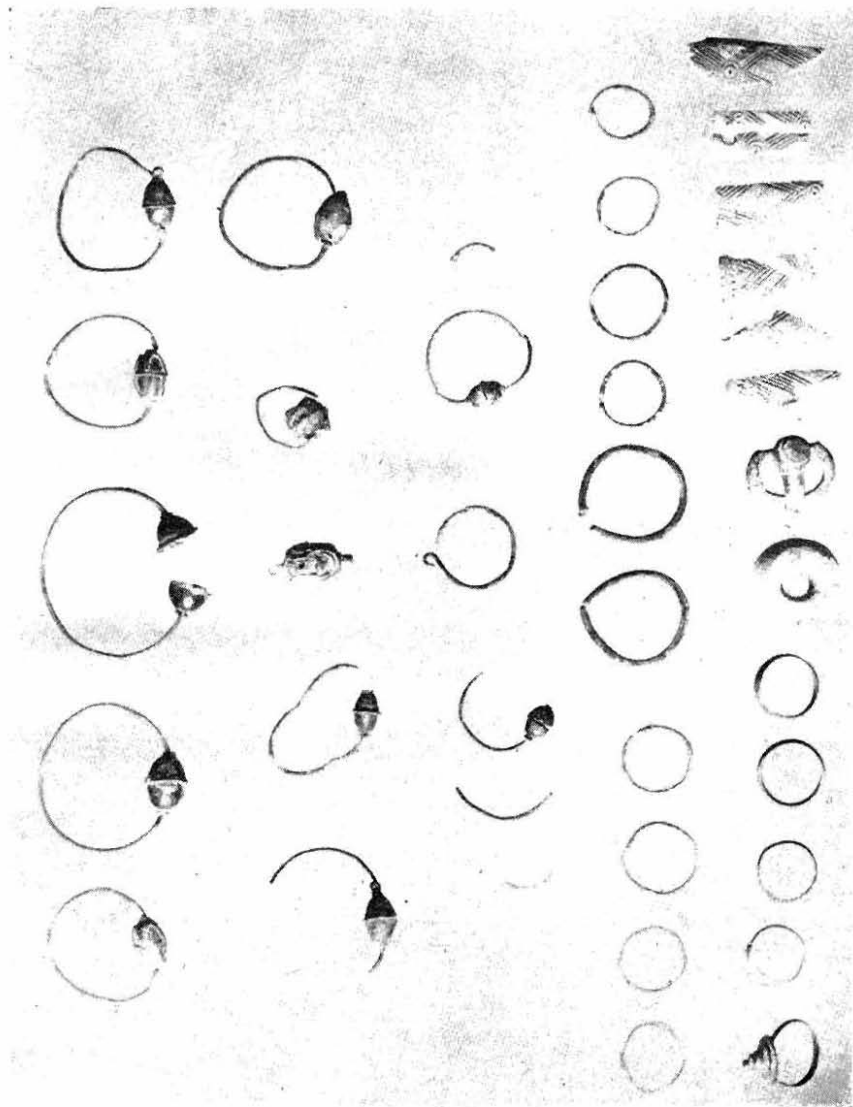
U unutrašnjosti crkve djelomično se sačuvao pločnik in situ, a tako isto i dio baze crkvene pregrade. Uz crkvu a sa zapadne strane, gdje joj je bilo pročelje, sačuvali su se ostaci prostorije, koja je kasnije dodana. Bit će da je mali prostor crkve tražio proširenje, koje se riješilo tom dogradnjom. U toj prostoriji našao se grob do groba. U jednom grobu pronašli su se spoliji uzeti za njegove obložnice, naime cijela prozorska tranzena i pilastar sa crkvene pregrade, koji je ukrašen pleterom. U tom grobu našlo se nekoliko naušnica i novac Ludovika Anžuskoga.

Dalje su se nalazili grobovi na zapadnoj strani, t. j. na zapadnom pristranku Glavice. U nekim grobovima bilo je priloga. Više prema vrhu Glavice bilo je i kasnijih grobova, naime iz XV., a vjerojatno i XVI. stoljeća. Našlo se i dekorativnih arhitektonskih dijelova u slobodnoj zemlji i uzdanih u kasnije grobove. Vrijedno je istaći pronađeni vrh križa s primitivno urezanom glavom Krista, što ga u trećem broju časopisa donosi dr. K. Prijatelj. Našlo se i dijelova grede s ostacima natpisa: INDIGNUS PECCATOR FIERI R (ogavit) (t)EMPORĒ · DOM · (ini) i PE ANGE(lorum), što se vrlo

Sl. 1. Kuća u Sinju (Basaričkova ul. 26), u kojoj je za vrijeme rata bio sklonjen inventar muzeja

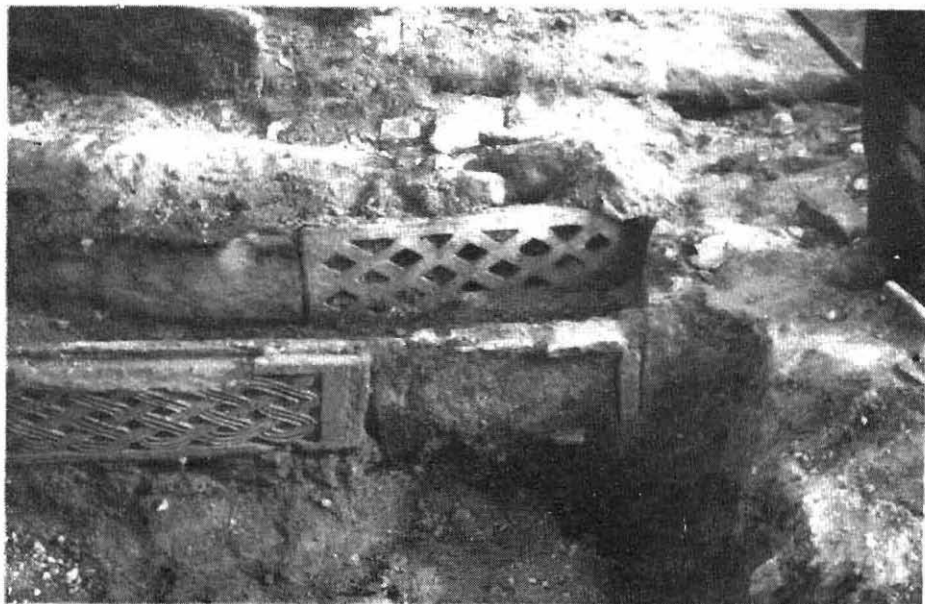
S. Gunjača: Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas

Sl. 2. Prilozi pronadeni u starohrvatskim grobovima na Goričini u Pridrazi kod Novigrada

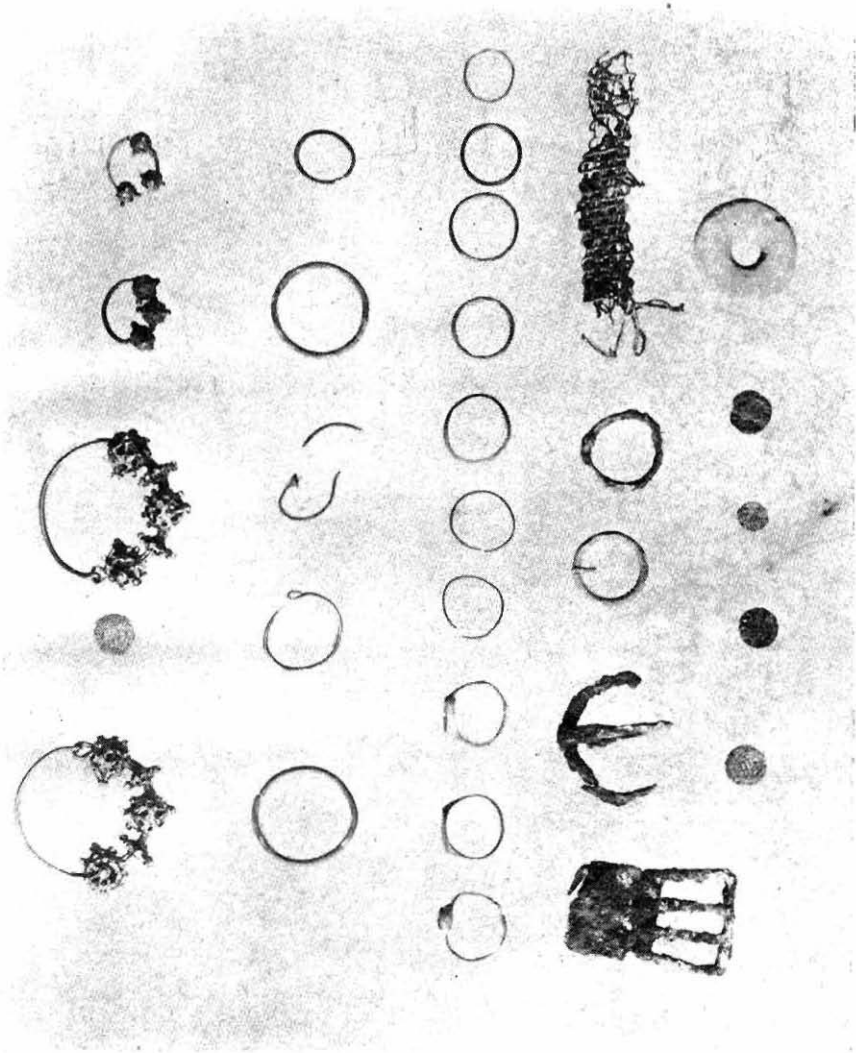

Sl. 3. Ulomak pletera uzidan u vrh kuće Manduca u Brnazima kod Sinja

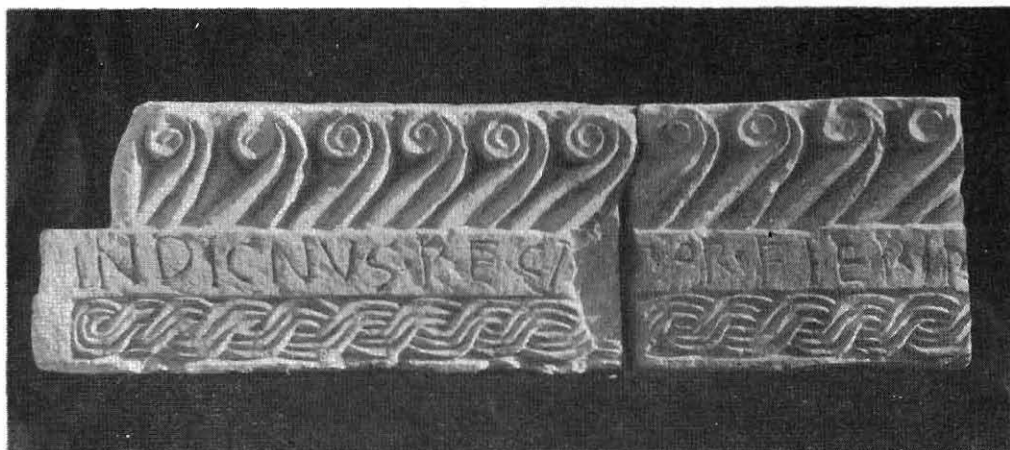

Sl. 4. Pilastar i tranzena pronađeni kao spolia u grobu XIV. stoljeća u Brnazima kod Sinja

S. Gunjača: Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas

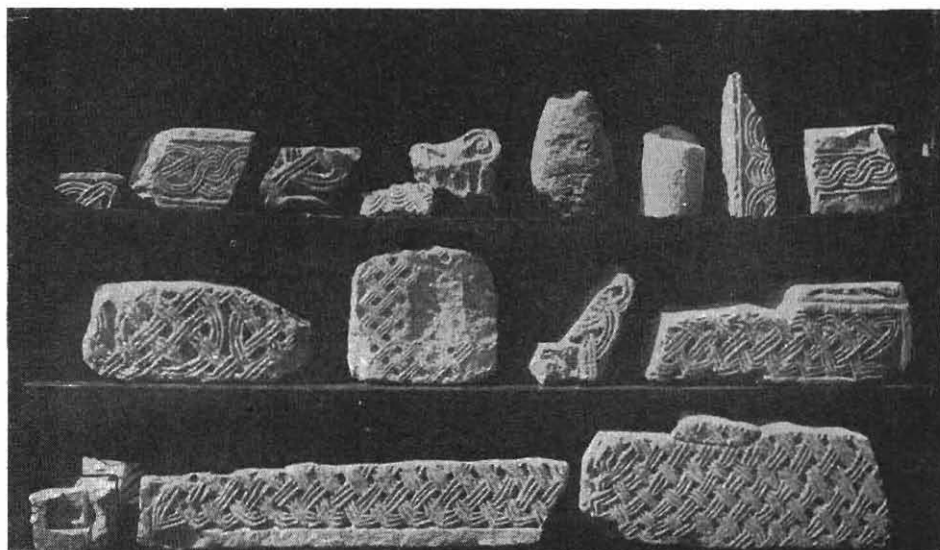
Sl. 5. Prilozi pronađeni u starohrvatskim grobovima na Mijoljci u Brnuzima kod Sinja

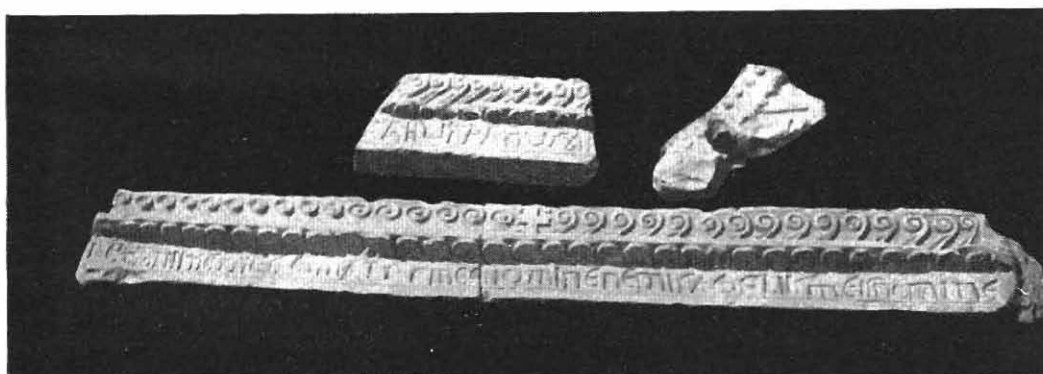
Sl. 6. Pronađeni fragmenti crkvene grede s natpisom *INDIGNVS PECATOR FIERI R(ogavit)*, Mijoljača u Brnazima kod Sinja

Sl. 7. Nalaz natpisa *EMPORE · DOM* na Mijoljači u Brnazima kod Sinja augusta 1948. Natpis bio uzidan u grob XV-XVI. stoljeća

Sl. 8. Arhitektonski fragmenti iz crkve sv. Spasa na vrelu Cetine

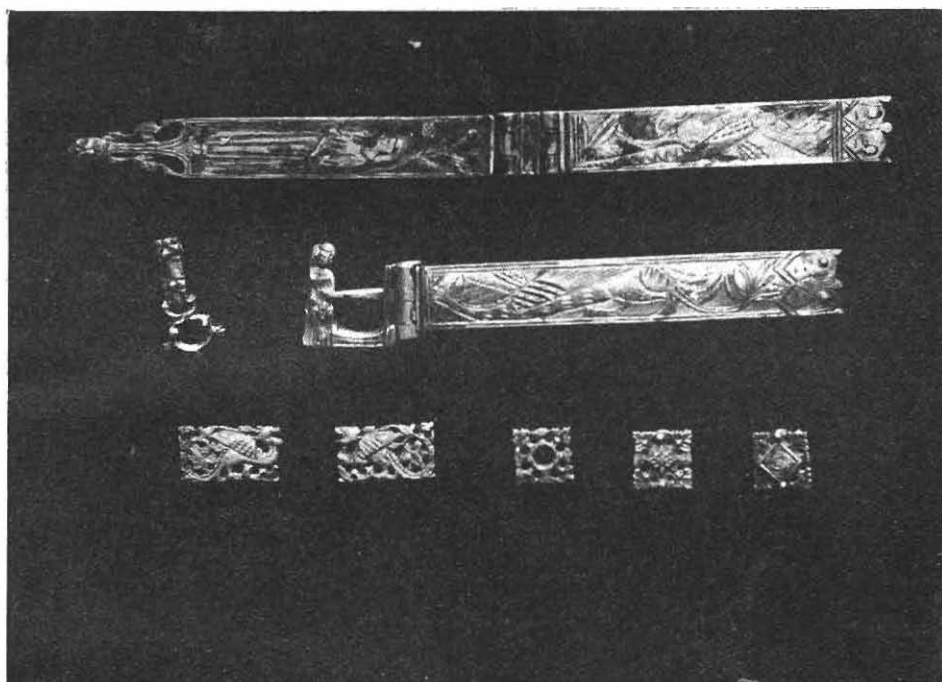
Sl. 9. Sv. Spas na vrelu Cetine. Ostaci grede i tegurija sa pregrade Crkve

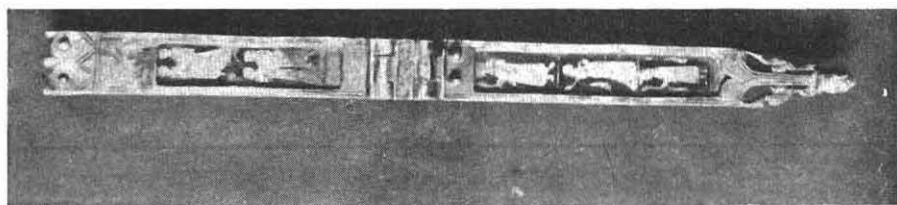
Sl. 10. Pridraga kod Novigrada, slučajno pronađeni fragmenti grede kod crkve sv. Martina

Sl. 11. Veliki stećak u groblju sv. Spasa na vrelu Cetine. Pod njim je nađen skelet s aplikama

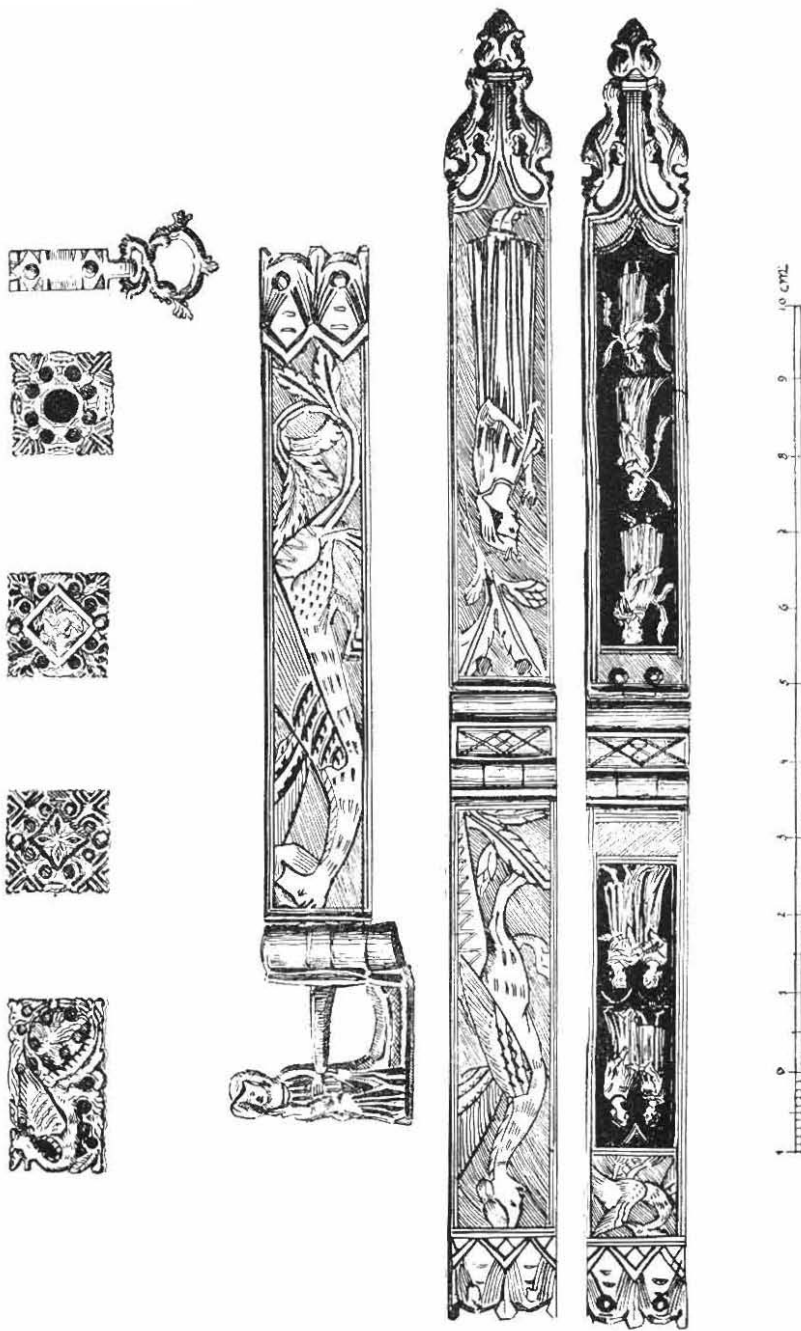

Sl. 12. Sp. Spas na vrelu Cetine. Tipovi aplika pronadeni pod velikim stečkom

Sl. 13. Sp. Spas na vrelu Cetine; unutrašnja strana završne applike s ulošcima od emajla

S. Garijača: Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas

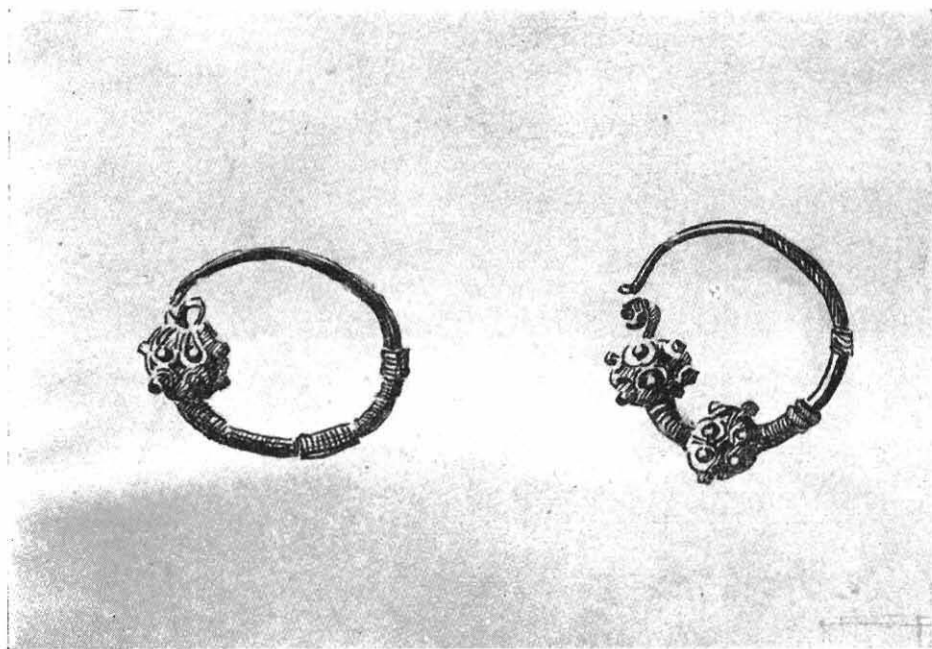

Sl. 14. Tipovi aplika pronadjeni pod velikim stećkom u vreću Cetine

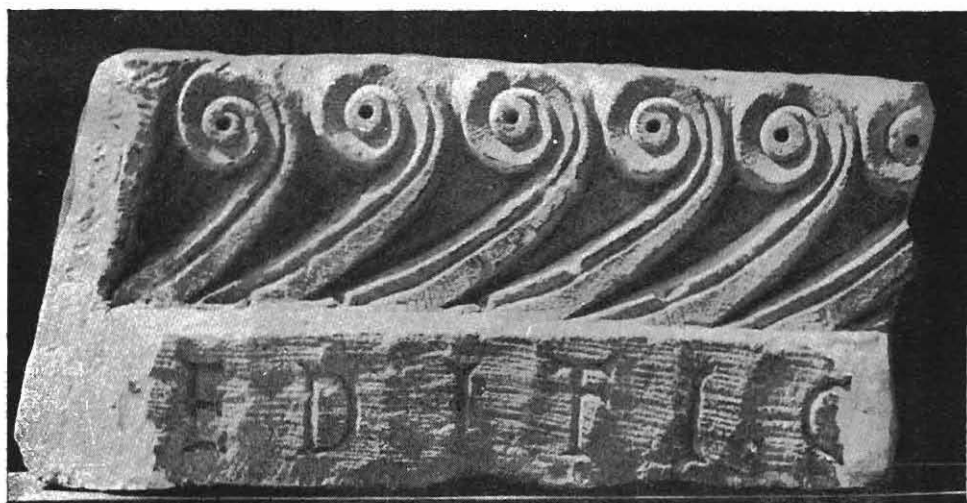
S. Gunjača: Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas

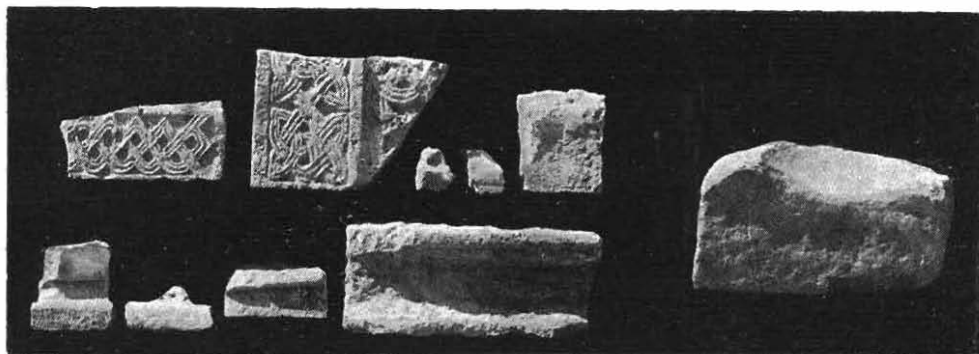
Sl. 15. Kninska tvrđava; ulomak grede pronađen u zidu bivše zgrade muzeja

Sl. 16. Starohrvatske naušnice nađene u grobu na Spasu kod Knina

Sl. 17. Spas kod Knina, Slučajno nađeni ulomak crkvene grede

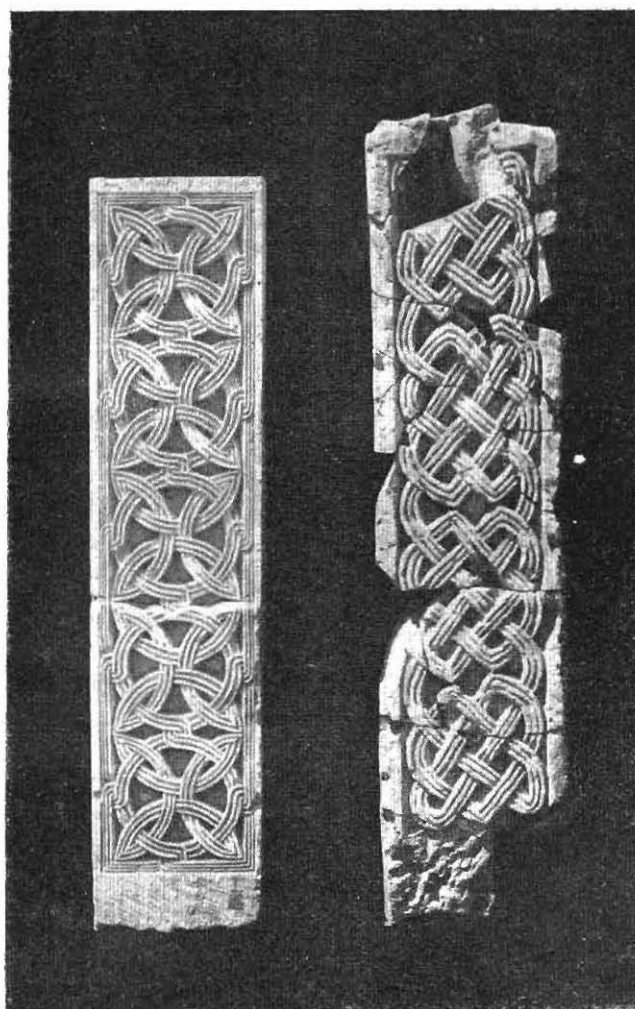
Sl. 18. Split; arhitektonski ulomci nađeni u atriju stare vijećnice na Narodnom trgu

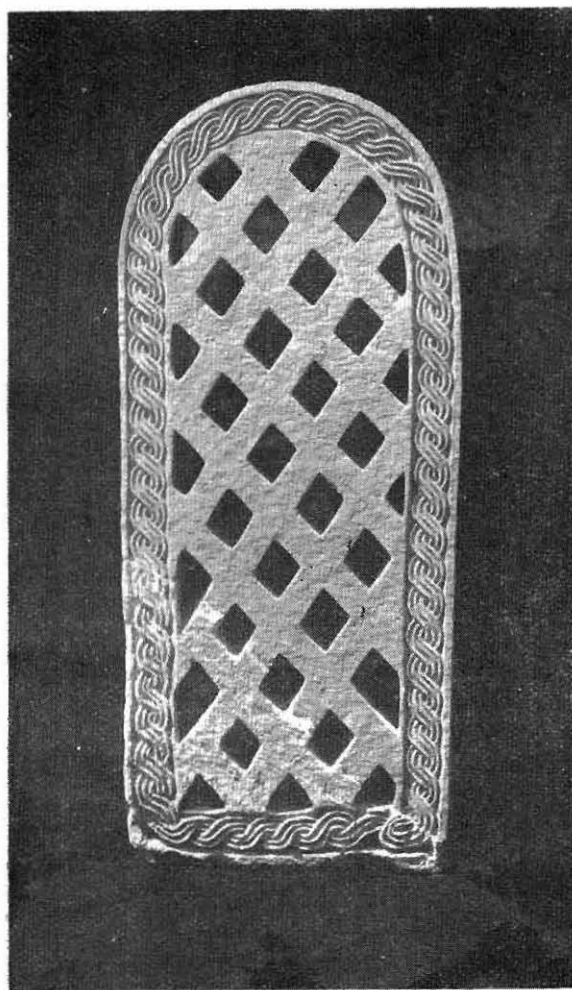
Sl. 19. Split, Vestibul; pronadeni ulomci mramornog pluteja

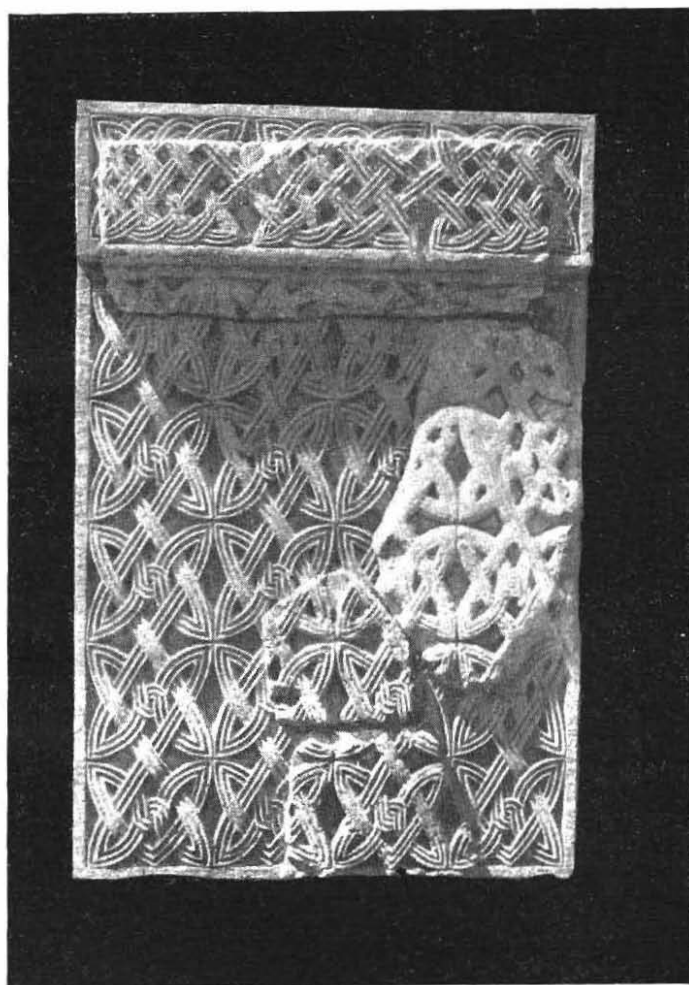
Sl. 20. Nabavljeni sredovjekovni novci

Sl. 21. Rekonstruirani pilastar iz Biskupije (lijevo) i rastaurirani pilastar iz Pridrage

Sl. 22. Rekonstruirana prozorska tranzena iz Brnava

Sl. 23. Rekonstruirani plutej iz Ždrapnja kod Bribira

Sl. 24. Rekonstruirana kamenica iz Bribira

vjerojatno dopunja (princi) PE (m) ANGE (lorum) ... Princeps angelorum, to je upravo sv. Mihovil, i zato je zvana arhandel, pa bi to značilo, da je tradicija u nazivu bližnje Mijoljače bila dobro osnovana.

4. *Sv. Spas* na vrelu Cetine. U jesen g. 1947. izvršen je djelomičan popravak stare crkve sv. Spasa na vrelu Cetine, a tom se prigodom pristupilo arheološkom istraživanju unutrašnjosti crkve i s njene vanjske južne strane. Mjeseca rujna, listopada i studenoga g. 1948. istraživanjem je zahvaćen prostor s ostalih strana crkve. O prvim radovima izvjestio sam javnost u novogodišnjem broju »Slobodne Dalmacije« g. 1948., a veoma kratko sam se osvrnuo i na rezultate postignute g. 1948. u skupnom izvještaju objelodanjenom u »Ljetopisu Jugoslavenske akademije« za g. 1949., gdje sam objavio tloris crkve i otkrivenog segmenta starohrvatskih grobova. U taj inače ne još definitivni nacrt potkrala se tehnička griješka, do koje je došlo neprezom, što će se korigirati. Opširnija obrada objekta i nalaza bit će iznesena u posebnoj radnji, kad se završe iskapanja.

5. *Seosko groblje* u Niskom. U selu Niskom u dalmatinskoj Zagori s južne strane planine Moseća na seoskom groblju kod crkve sv. Ivana primijetio sam g. 1944. stećak, na kojemu je uklesan štit i urezana godina 1460. Uz sjevernu stranu obzide groblja opazio sam, da za biljeg novijeg groba služi kasnije sploštena kolona sa stiliziranim starokršćanskim kapitelom. Taj novi grob nalazio se na upadljivom izbrešku, te sam pomislio, da ono govori o zatranim ostacima starije crkve. Tradicija o ranijoj sredovječnoj crkvi nije postojala u selu; valjda i zato, što je nju moglo apsorbirati postojanje kasnije crkve, koja je uklonjena u drugoj polovini XIX. stoljeća. Još se vide njeni ostaci, i kad je riječ o staroj crkvi, seljaci pomišljaju samo na tu.

Starokršćanska kolona s kapitelom i stećak iz XV. stoljeća dali su povoda, da se misli, da je postojala starokršćanska crkva, a vjerojatno i starohrvatska u neposrednoj blizini groblja. U ožujku 1948. pokušao sam joj ući u trag. Udarajući profil u pravcu navedenog izbreška, odmah sam u njemu pronašao ulomak starokršćanskog pluteja, a zatim se pokazao zid. Prateći zid dalje konstatirao sam, da se tu radi o ostacima starokršćanske trobrodne crkve, kojoj su se otkrili temelji srednjeg i lijevog broda. U unutrašnjosti se našlo arhitektonskih dijelova. Budući da se na tom položaju nije ušlo u trag ničemu, što bi pripadalo starohrvatskom periodu, obustavilo se istraživanje poslije desetak dana, koje će već prema naravi nalaza nastaviti uprava Arheološkog muzeja u Splitu.

6. *Gajčina* u Bratiškovcima kod Skradina. G. 1948. pri kopanju temelja za gradnju zadružnog doma na Gajčini naišlo se na jedan grob, u kom se našao prsten, a zatim u neposrednoj blizini otkrio drugi, u kom se našla »široka čaša od žutog stakla«, kako to pričaju seljaci. O nalazu je bio obaviješten počasni konzervator u Šibeniku prof. F. Dujmović, koji je obavijestio dr. M. Abramića. Kako se znalo, da je u istom selu Marun pronašao starohrvatske grobove, i to u neposrednoj blizini sadašnjeg doma u vinogradu Andrije Baljka, to je dr. Abramić obavijestio direktora toga muzeja, te je isti doputovao na teren. Tu se pretražio prostor, koji se nalazi među temeljima zadružnog doma, t. j. izvršilo se zaštitno iskapanje. Pronašlo se u svemu

četrnaest grobova. Tri su kasno antikna groba davno bila obijena i pretražena, pa nije isključeno, da se to moglo dogoditi za seobe naroda. Kod ostalih grobova prevladavao je ovalan oblik, a neki su, naročito dječji, bili pačetvorasti. Kod šest grobova bilo je tlo popločano. Jedan dječji grob uopće nije imao obložnica nego samo popločano dno i uzglavnicu. Te osobine prate starohrvatske grobove. Priloga u grobovima nije bilo.

7. *Biskupija* kod Knina. Godine 1950. šestomjesečnom kampanjom izvršena je u Biskupiji revizija triju arheoloških položaja, na kojima su se prije vršila arheološka iskapanja, i to: na Crkvini u seoskom groblju, na Stupovima i u Katića Bajamima. O radovima i rezultatima na Crkvini i Stupovima napisan je poseban i sumaran izvještaj, a prikaz o radovima na Stupovima bit će priređen, kad se okončaju radovi, koje je omela zima. Ovdje ću u glavnim crtama tek registrirati rezultate.

Na Crkvini se pronašlo mnogo arhitektonskih dekorativnih dijelova, od kojih se neki spajaju s dijelovima, koji su se pronašli za prvih iskapanja, zatim 88 netaknutih starohrvatskih grobova, u kojima je bilo i priloga, a takvih priloga našlo se i u slobodnoj zemlji. Istraživanjem se konstatalo: da gradnja crkvene arhitekture pripada razdoblju IX.–X. stoljeća, da nema tragova drugoj predašnjoj crkvi, kako se dosada mislilo; da stilska i vremenska razlika u dekoru arhitektonskih dijelova ne pripada dvjema građevinama, kako se na osnovu te razlike to zaključivalo, nego dopunjanju i izmjeni namještaja kroz dugotrajno postojanje samo jedne crkve; da se pred pročeljem sagradio zvonik i trijem i da je sa sjeverne strane bazilike postojao prostran samostan.

Pored priličnog broja ponadenih grobnih priloga tu je vrijedno istaći nalaz novca u dva groba, po čemu se približno može datirati prijelaz iz ovalnih u pačetvoraste grobove, koji bi odgovarao izmaku XIII. i početku XIV. stoljeća. Po mletačkom *piccolu* iz toga razdoblja možemo datirati tip naušnica, koje su kao i on pronađene u jednom grobu. U jednom grobu među ostalim priložima nađena je ogrlica, koju sačinjava niz od 1040 zrnaca od paste, što predstavlja prvi nalaz te vrste u Dalmaciji i ujedno najveću ogrlicu, koja se barem kod nas dosada pronašla.

Na Stupovima je izišlo na vidjelo dosta sitnih arhitektonskih fragmenata, među kojima i dio tegurija, koji se spaja s drugim davno pronađenim dijelom.

Revijom se utvrdilo, da ostaci crkve na Katića Bajamima pripadaju prethrvatskoj, a ne hrvatskoj graditeljskoj ruci. Time je uz druge dokaze ujedno uklonjena fikcija o postojanju tragova »kraljevskog dvorca«. To isto vrijedi i za t. zv. grafite, kojima su se pripisivali pokušaji prvog poznatog umjetničkog stvaranja Hrvata, što se bez ikakva dokaza datiralo osmim stoljećem. Sada, kad se konstatao prethrvatski karakter zdanja, kod kojeg su se oni našli, nema razloga, da ih ne vezemo za isti period, u kojemu je postojala crkva, naime za razdoblje od V. do VII. stoljeća.

1. *Sv. Martin* u Pridrazi kod Novigrada. Godine 1946. seljak Šime Zekan iz Pridrage, koji je radio g. 1940. pri iskapanju u Mijovilovcu i tada se naučio uočavati arheološke objekte, donio je u žadarski muzej dva dekorirana kamena ulomka. Na jednom se nalazi pleter, a na drugom su geometrijski izrađeni lukovi, koje susrećemo na starokršćanskim plutejima. Tvrdio je, da je ulomke pronašao kod crkve sv. Martina u gomili izvan obzide seoskog groblja. Za ekskurzije arheologa iz Dalmacije u aprilu g. 1947. namjerio se pisac ovog prikaza na drugi ulomak starokršćanskog pluteja, koji je služio za biljeg na uzglavnici jednog seoskog groba s južne strane pomenute crkve. U martu 1951. opet je ugledao treći ulomak pluteja upotrebljen za uzglavnicu jednog groba jugozapadno od pročelja crkve. Još prošlog stoljeća u blizini crkve pronašlo se po groblju dijelova s pleternom skulpturom i s ostacima natpisa i ulomci figuralne plastike (v. Starohrvatska prosvjeta VI. 1901. str. 42–48.), što je dalo povoda, da se oblik župske crkve sv. Martina, koja još sada postoji, okarakterizira starohrvatskim (Marun, Radić, Vasić). Međutim se otkrićem starokršćanske crkve u Bilicama kod Šibenika pokazalo, da je njen tloris identičan s tlorisom crkve sv. Martina, pa se otada na tloris crkve sv. Martina gledalo s rezervom, te crkva osim kod Vasića nije ulazila u literaturu našeg ranog graditeljstva. Sam se Radić nesvjesno bio približio vremenu njena postanka, kad ju je stao uspoređivati s oblicima starokršćanskih cimiterijalnih oratorija, ali se pod dojmom nalaza pleternih skulptura odmah od toga udaljio, te komparacijom oznaka, koje se slične nalaze kod drugih crkava, zaključio, da se crkva sv. Martina »može uz ostale da smatra obilježjem hrvatsko-bizantinskog graditeljskog sloga« (n. dj. str. 44). Danski arheolog arh. Dyggue govoreći o utjecaju starokršćanskog graditeljstva na starohrvatsko usporedio je među ostalim i tloris crkve u Bilicama s tlorisom crkve sv. Martina (v. Forschungen in Salona III. tabla na str. 123). Makar se njegove usporedbe ne mogu bar jedna za drugom usvojiti, ipak smatram, da se on time najviše približio problemu postanka crkve, što potvrđuju ovi, naknadno pronađeni dijelovi pluteja s tipičnim starokršćanskim dekorativnim motivom. Ja bih bio skloniji vjerovati, da Hrvati nisu gradili crkvu po nekom uzoru na starokršćansku, i držim, da se u konkretnom slučaju prije radi o samoj adaptaciji starokršćanske crkve, koja se do u starohrvatsko doba sačuvala, ako ne cijela, ono bar djelomično, a u osnovici svakako. Uostalom posljednju riječ imat će arheološki zahvat; trebat će naime obiti žbuku s nutarnje i vanjske strane zidova, ne bi li se opazila diskontinuitetna linija u gradnji, i onda iskapanjem pretražiti prostor u crkvi i oko nje.

2. *Sv. Spas* na vrelu Cetine. Godine 1939. seljak Petar Marijan donio je u Kninski muzej šest aplika, koje su nađene u grobu pod najvećim stećkom na nekropoli sv. Spasa na vrelu Cetine. On je ispričao, da je takvih komada dosta nađeno i da ih još ima kod seoske djece. Pisac ovih redaka uputio se smjesta na položaj i tu doznao, da je seljak Đuro Preočanin odlučio, da se pokopa pod velikim stećkom i u tu svrhu unaprijed dao za se prirediti grob pod njim. Posao je izvodio njegov radnik Stevan Preočanin, koji se namjerio

na suhozidnu raku i skelet u njoj. Čisteći grob našao je velik broj aplika, a djeca, koja su se nalazila u blizini, dok je on bio u raki i izbacivao kosti i priloge, krišom su uzela nekoliko komada, te je tako ovih šest aplika došlo u ruke spomenutog Marijana, a preko njega u Muzej. Na terenu sam uspio idući od kuće do kuće kupiti još devet komada aplika tako, da je te godine dospjelo u Muzej svega petnaest komada. Iako su mnogi dokazivali, da je Stevan pronašao mnogo više komada i predao ih Đuri Preočaninu, ipak mi nije pošlo za rukom, da ih vidim, jer su spomenuti naprosto nijekali, da ih je bilo više i tvrdili su, da su djeca raznijela sve, što se pronašlo. Tako ni na kakav način nije bilo moguće predmetima ući u trag, iako je uprava Muzeja i dalje ispitivala pojedince, koji su neprekidno tvrdili, da je predmeta bilo mnogo više i da se nalaze kod Đure Preočanina. Poslije oslobođenja doznalo se, da ih je Đuro, koji je za rata umro, kanio prodati drugom muzeju u nadi, da bi primio veću svotu. Predmeti su u ratu dospjeli u Vrliku, te su mi poslije oslobođenja bili dati na uvid, a u januaru 1946. god. kupljeni su za Muzej hrv. starina. Tada je nabavljeno još 56 komada aplika, te se sada u Muzeju nalazi ukupno 71 komad. S njima se našao i zlatni prsten.

Godine 1947. za vrijeme arheoloških iskapanja kod crkve sv. Spasa pričao mi je nalaznik Stevan Preočanin, da su se aplikе našle slobodne, a u nizu, koji se protezao od lijevog ramena preko prsiju i tako isto ispod leđa skeleta do lijevog boka. Manje aplikе iste su širine (12 mm), a različite dužine (20 i 12 mm) pačetvorasta i kvadratična oblika i svaka ima po dva zaglavka, kojima su bile pričvršćene na vrpци. Na nekima se još opažaju tragovi tvrdo satkane tkanine, od koje se sastojala vrpca.

Aplikе su lijevane od srebra, koje je pozlaćeno. Budući da imaju dva oblika, pačetvorast i kvadratičan, sigurno su na vrpци bile izmjenično postavljene.

Pačetvoraste aplikе ukrašene su šablonski motivom orolava (grifa), kojemu se rep raščlanjuje u lišće. Orolavi su na vrpци morali stajati okrenuti jedan naprama drugome, jer su lijevani s orijentacijom u dva obratna pravca; na devetnaest aplikа orolavi gledaju ulijevo, a na dvadeset i jednoj udesno. Kvadratične aplikе nisu jednolične kao pačetvoraste, nego ih ima tri vrste: 1. Jedanaest aplikа ornamentiranih samo lišćem, kojemu je os u dijagonali kvadrata, a u sredini je kvadratična lisnata ruža. 2. Jedanaest aplikа imaju lišće u uglovima stilizirano u drugoj, ali veoma sličnoj varijanti, a na mjestu ruže u sredini imaju prilemljen kosi kvadratić, u kojemu je orolav stiliziran drukčije nego kod pačetvorastih aplikа. Ti su kosi kvadratići poispadali sa četiri aplikе vjerojatno još za nošenja vrpce. 3. Četiri aplikе imaju grublje stilizirano lišće na uglovima, a na sredini se nalazi rupa, koja se produžuje u smjeru vertikalne osi tako, da je neka s druge strane zavrćena prema vani, a kako na tim aplikama nema zaglavaka kao kod ostalih, to znači, da su se na vrpци zaglavljivale pomoću tih zavrćataka. Mali broj tih aplikа s rupama govorio bi, da su se nalazile blizu kraja vrpce, i tu se u njihove rupe zadijevala igla od saponа, koji se nalazio na obratnom kraju vrpce.

Negdje između aplika, valjda pri kraju vrpce, bila je umetnuta mala uska aplika s privjeskom u obliku broja 8, a taj je dekoriran izraslicama, na kojima je stilizirano lišće. Vjerojatno se na to privezivao kakav predmet.

Jedan kraj vrpce bio je utisnut u dugačku apliku, koja je s vanjske strane dekorirana cizeliranom fantastičnom figurom: sa ženskom glavom, životinjskim nogama, krilima i repom, koji se kao i kod orolava raščlanjuje u lišće. To je vjerojatno sirena. Ta aplika ima za završetak kopču, na kojoj se pokreće igla, a sama je kopča završavala ženskom figurom u sjedećem stavu, i uz njeno lice vidi se grančica.

Drugi kraj završavao je isto tako dugačkom aplikom, koja se preklapala preko gibljive osovine i konačno završavala perforiranim vrškom, a na njegovu završetku je bradavica u obliku pupoljka. Na onoj polovini, u kojoj je bila uvučena vrpca, cizelirana je slična figura kao na apliki s druge strane vrpce, koja je maločas navedena. Na drugoj polovini nalazi se cizelirana ljudska figura, iznad koje se nalazi grana. Na obje polovine ukrašene su i s unutarnje strane. Prva aplika, u koju je bila utisnuta vrpca, ima na kraju do strane vrpce cizeliranu pticu, a dalje se nalazi uokviren otvor, u kojemu su vjerojatno u emajlu na tamnoj podlozi cizelirana dva prizora u dva polja, u svakom po dvije ljudske figure, muškarac i žena, koji se dodiruju. Figure u donjem polju pri dnu su oštećene. Iznad svake glave nalazi se luk. U drugoj polovini aplikе u uokvirenom polju, koje je duže, nalaze se crtom odijeljena tri polja, a u svakom po jedna ljudska figura. U gornjem polju je muškarac, na čijoj se nošnji jasno razabira kukuljica, a u desnoj ruci drži dva dugačka lista. U srednjem polju nalazi se ženski lik, kojemu se iza leđa nalaze dva lista, a u donjem polju opet muškarac s dva lista u ruci, a dva mu stoje za leđima. U obje se polovine pločice od emajla miču u okviru, po čemu se vidi, da se ovdje radi o ulošcima.

Ako pronađene aplikе nanižemo jednu do druge, dobit ćemo dužinu od 137 cm, pa je vrlo vjerojatno, da ih nije mnogo više ni bilo. O tom bi uvjeralo činjenica, što se nalazi isti broj dvovrsnih kvadratičnih aplika, što nije baš puki slučaj. Vjerojatno je nestala koja pačetvorasta, jer se one u broju ne podudaraju s obzirom na različitu orijentaciju orolava na njima.

Ti ranogotički primjerci aplika sa vrpce, ili nazovimo pojasa, jedinstven su nalaz ne samo u Dalmaciji, nego u našoj zemlji uopće, a inače su rijetki i vani.

Ovdje iznosim reprodukcije pojedinih vrsta aplika, koje je s originala reproducirao akad. slikar Bartol Petrić.

Na lijevoj ruci pokojnice našao se zlatan prsten providen sa dva kraja zmijskim glavama, koje nose uzdignuto šesterokutno postolje, u kojem se nalazi pasta vitrea.

3. *Kninska tvrđava*. Čuvar kninske tvrđave Ivan Jelovina namjerio se g. 1947. na ulomak grede, koja potječe vjerojatno sa crkvene pregrade. Ulomak je bio uzidan u samoj zgradi, u kojoj se do g. 1942. nalazio muzej. Zgrada je iznutra i izvana odavna ožbukana, te je fragmenat izišao na javu, kad su se bombardiranjem potresli i dijelom srušili njeni zidovi. Na gredi se sačuvao ostatak natpisnog polja, na kojemu se razabiru tragovi slova SMAT... Iznad natpisnog polja nalazi se obli štapa s nizom nerastvorenih

listova, a nad njim je pojas vertikalnih rastvorenih listova. Rub pri vrhu grede završava nizom kuka, koje inače prate pleterne skulpture.

4. *Spas* kod Knina. G. 1947. za vrijeme pošumljivanja visoravni na brdu Spasu, koja se nalazi sjeverozapadno od kninske tvrđave, namjerili su se radnici na jedan starohrvatski grob. Odmah su ga pretražili i u njemu našli skelet i dvije naušnice kod glave, koje su s neupućenosti oštetili. Za ovaj nalaz doznao je spomenuti Jelovina, te ga preuzeo i poslao ovom Muzeju. Radi se o naušnicama trozrnatog tipa. Na jednoj je preostalo samo jedno, i to oštećeno zrno, a na drugoj dva. Promjer naušnice (šupljine) iznosi 25 mm. Na svakoj polukugli zrna nalazi se šest latica od filigranske žice, koje se prema sredini zrna šire, te se tu raširene i zaobljene latice obiju polukugala dodiruju. U sredini svake laticice nalazi se bradavičica u prilemljenom postolju od tanke žice. Karike su između zrnja ovijene filigranskom žicom. Obje naušnice imaju na krajevima ušku iznad zrna, u koju je ulazila kukica, koja se nalazi na drugom kraju karike.

Na istom platou našao je g. 1950. isti čuvar Jelovina ulomak grede s pregrade starohrvatske crkve. Ulomak je isplivao na površinu pri pravljenju streljačkog zaklona za vrijeme vojne obuke. Jelovina ga je pronašao u izbačenom materijalu iz zaklona i poslao ga našem Muzeju. Ulomak je početak desne strane grede, što se razabira po oblom rebru, koje je ulazilo u žlijeb tegurija. Na natpisnom polju urezana su prilično rastavljena slova, a fragment natpisa glasi: EDIFIC (avat, ata...). Vjerojatno je, da se radi o ostacima crkve sv. Spasa u blizini, po kojoj se prozvala ova uzvisina.

5. *Atrij gradske vijećnice* u Splitu. U siječnju g. 1950. upraviteljica Etnografskog muzeja u Splitu gđa. Aida Koludrović obavijestila je upravu Muzeja hrv. starina, da se pri vršenju pripremnih radova pred betoniranje atrija Etnografskog muzeja, (koji je smješten u staroj gradskoj vijećnici na Narodnom trgu), naišlo na jedan grob. Uprava Muzeja hrv. starina izvršila je istraživanje, pri kojem se utvrdilo, da je pronađeni grob na zapadnom kraju atrija novovjekovni. Imajući na umu, da se u njegovoj obzidi ipak mogu naći arhitektonski spoliji, pretresla se grobna obzida i odmah se pri njenom vrhu pronašla dva ulomka dekorirana pleternom plastikom. Ulomci se odnose na ostatke dvaju pluteja starohrvatske crkve. Prvi i veći ima neobično široku letvu s troprutastim pletenicama izradenim na sistem čvorova. Na ostatku polja ispod letve vide se dijelovi pleternih koluta. Od drugog pluteja našao se dio letve s troprutastim pleterom. Istom prigodom pretražio se čitav atrij, gdje se našlo nekoliko fragmenata različite profilacije, od kojih su neki očito novovjekovni. Sva je vjerojatnost, da su navedeni ostaci pluteja pripadali srednjovjekovnoj crkvi sv. Lovre, koja se u blizini nalazila, a po kojoj se trg nazvao »Platea sancti Laurentii«.

6. *Vestibul i podrum Dioklecijanove palače* u Splitu. Godine 1949. pri popravljaju zida na izlazu iz Vestibula namjerio se restaurator Arheološkog muzeja u Splitu g. Šime Eterović na ulomak mramornog pluteja s ostatkom letve, rubom u obliku šahovskog polja, pleternim kolutima i lukom. God. 1951. pri čišćenju istočnog dijela Dioklecijanova podruma u kasnijoj prezidi namjerili su se radnici na druge dijelove istog pluteja i prenijeli ih u naš muzej. Po nalasku tih dijelova uprava Arheološkog muzeja ustupila je prije

pronađeni dio Muzeju hrv. starina, pa se sada u njemu nalazi sve, što ovomu pluteju pripada, te se on može sastaviti gotovo u cijelosti.

Plutej je kvadratična oblika (104×104 cm). Na njegovoj gornjoj strani nalazi se letva i na njoj su troprutasti koluti isprepleteni čvorovima, koje sačinjavaju troprutasti polukrugovi. Donja površina pluteja uokvirena je sa strana sa dva vertikalna polja, u kojima su tri reda sitnih naizmjenice udubjenih kvadara tako, da se približuju izgledu šahovskog polja. Plutej je u tom okviru ukrašen pretežno organski nepovezanim dekorom. Osnovni ornament sačinjavaju dvije koncentrične troprutaste kružnice, koje su povezane nezatvorenim, manjim, troprutastim kružnicama. Te manje kružnice nalaze se po dvije na sve četiri strane u smjerovima dijagonala tog kvadratičnog polja na pluteju. Male kružnice spojene su opet međusobno troprutastim štapovima, koji vežu njihove krajeve pri rastvoru. U centru većih koncentričnih kružnica, t. j. u sredini samog polja, nalazi se ukrašen krug, koji je obrubljen troprutom. U kružnom vijencu između većih koncentričnih krugova bila su raspoređena još četiri kruga poput onoga u centru. Sačuvala su se samo tri, a četvrti, koji se nalazio ispod letve, nestao je, jer je upravo na njegovu mjestu probita rupa za neku sekundarnu porabu; njeni se ostaci na dva kraja naziru. Polje tih krugova ispunjeno je kod svakoga različitim motivima. Po čitavom polju nalaze se opet različito ukrašene male polukuglice u obliku pogačica. Njima su ispunjavane praznine tako, da ih oko središnjeg kruga ima četiri. U kružnom vijencu nalazi se po jedna sa svake strane kruga, te ih je tu bilo osam usve. Pri svakom uglu uokvirenog polja nalazile su se opet po dvije, dakle opet osam. Svega skupa bilo ih je dvadeset, a sačuvalo ih se šesnaest.

7. *Nabava srednjovjekovnih novaca.* Godine 1948. uprava muzeja je nabavila četiri srednjovjekovna novca, kojima je nepoznato nalazište. Novci su se naime odavna nalazili u privatnika, koji ih je nabavio, a da nije pitao za porijeklo nalaza. Nabavljen je konkavni bizantinski zlatnik cara Mihajla VII. Ducasa i tri srebrna kotorska novca, od kojih su dva kovana za vladavine Ludovika Anžuskoga, a jedan za cara Stefana Uroša IV., kako se to vidi po njihovim imenima, koja se nalaze na aversu.

RESTAURACIJA I REKONSTRUKCIJA KAMENIH SPOMENIKA

U prvom broju ovoga glasila (str. 281.) navedeno je, da se još u Kninu počelo raditi na restauraciji kamenih spomenika. Nastavak tog rada omogućen je prijenosom lapidarija u Crkvinu, a sve više ga iziskuje potreba sistematske postave, koja će se izvršiti, kad se riješi pitanje novih prostora. U Crkvini se nastavilo ispitivanje pripadnosti među pojedinim fragmentima i opet se konstatavalo, da se neki dijelovi po dekoru, dimenzijama, materijalu i frakturama spajaju. U jesen prošle godine pristupio je radu klesar dekorater P. Marović, koji je te fragmente spojio. Osim toga restauriranja pristupilo se i rekonstrukcijama nekih objekata, naravno onih, koji

imaju pouzdane elemente oblika, dekora i dimenzija. Na idejnoj rekonstrukciji radi direktor Muzeja, tehničke detalje u nacrtu izvodi asistent B. Petrić, a ostvaruje P. Marović. Ovaj put je došlo do izmjene u samoj tehnici rekonstruiranja dekora. Iskustvom se pokazalo, da je prvašnji način kompletiranja pleternih površina, koji se od originalnih preostataka razlikovao samo drugom nijansom boje, dovodio u zabunu posjetioce tako, da su oni teško razlikovali dopunu od originala i često puta zamjenjivali jedno za drugo. Da se to izbjegne, a inače da se postigne bolji efekat i plastičnije prikaže razlika između onoga, što originalno postoji, od dopune, koja treba da govori samo, kakav je objekt bio nekoć u cjelini, primijenila se druga tehnika, te se osim druge nijanse boje prekinuo i kontinuitet plohe time, što je dopunjavanje izvedeno na podlozi, koja je za 1 cm plića. Tako taj nagli prekid na površini odmah na prvi pogled stvara jasnu razliku originala od dopune. U vezi s takvim načinom rekonstruiranja uprava Muzeja zatražila je od Jugoslavenske akademije komisiju, koja bi o svemu dala svoje mišljenje, i u njen sastav predložila majstora akademika Vanju Radauša, jednog člana iz I. odjela Akademije, konzervatora dr. Cvitu Fiskovića i direktora Muzeja hrv. starina. Potkraj veljače o. g. g. Radauš i Fisković su pregledali rekonstrukcije i saglasili se u načinu rekonstruiranja, kako ga izvodi direktor Muzeja. Neke od gotovih rekonstrukcija iznosim ovdje u reprodukciji spreman da primim obrazloženu kritiku, koja će, što prije dođe, biti od veće koristi daljem radu.